

MONTAGE

MOSKUSOKSER I DELE OG HELER I KANGERLUS-SUAQ, VESTGRØNLAND

En etnografisk montage

ASTRID OBERBORBECK ANDERSEN OG JENS FOG JENSEN



Hele moskusoksen som dyr, ord, bestand, ressource

Umik er grønlandsk og betyder skæghår. *Umimmak* betyder „den skæggede“ og er det grønlandske ord for det dyr, vi på dansk kender som moskusokse. Ordet *umimmak* refererer til moskusoksernes lange, karakteristiske dækhår. *Umimmak* er *nersut* (landpattedyr). *Ovibos moschatus* er det videnskabelige latinske artsnavn for samme dyr og betyder moskus-får-okse, hvilket taksonomisk set er et mere dækkende navn end moskusokse og det engelske *musk-ox*. De to sidstnævnte navne antyder nemlig, at der skulle være tale om en slags okse (*Bos taurus*), hvilket ikke er tilfældet.

Moskusoksen er genetisk set nærmere beslægtet med får og geder end med okser i den biologiske *Bovidae*-familie, der består af cirka 145 arter af græssende parretåede hovdyr som for eksempel køer, geder, får og forskellige okser.

Den anden del af artsnavnet, *moschatus* (musk og moskus) refererer til den kraftige lugt, som hannerne producerer for at tiltrække hunner i parringssæsonen. Ordet *moschatus* associerer – via referencen til moskuslugten – moskusoksen med den asiatiske moskushjort (*Moschus moschiferus*), der er berømt for at være kilde til den eftertragtede moskusduft, der igennem årtusinder er nydt og brugt af mennesker til parfumer og medicinske produkter. Det er ukendt, hvilket navn dyret havde blandt forhistoriske mennesker i Eurasien, hvor moskusokserne var udbredt før og under seneste sidste istid (Lent 1999). Aftryk og beskrivelser af datidens moskusokser findes ikke nedfældet i skrifter, men i palæolitiske hulemalerier og datidens transportable genstande som for eksempel spydskafter formet som moskushoved (Braun 2016) og i dele af nutidige dyrs DNA (Hansen et al. 2018).

Alle navne og artsbetegnelser er ukomplette i den forstand, at de aldrig kan indfange moskusoksens fulde betydninger, karaktertræk eller kapaciteter. Uanset hvilket ord man bruger til at betegne moskusoksen, undgår den at lade sig kategorisere absolut; dyret overskrider navnets grænser. Det gælder alle dyr og arter, at de kun delvist lader sig ramme ind og begribe af sproglige kategorier. Klassifikationer formår også kun delvist at betegne dyrets karakter. Derfor er forskellige ord, kategorier og navne frugtbare steder at begynde at udforske relationer mellem mennesker, dyr og deres omgivelser. Moskusoksen forekommer dog særligt uregerlig i dens lange vandring gennem geologiske tidsaldre, på tværs af kontinenter, dens særegne DNA og de forskellige resultater af møder med mennesker.

Landskabet omkring Kangerlussuaq i Vestgrønland er beboet af et stort antal moskusokser. Præcis hvor mange er der ingen, der ved, selv om emnet er omdiskuteret, og mange har en interesse heri. Denne bestand af moskusokser stammer fra 27 individer, der i 1960'erne blev indfanget som kalve i Østgrønland og via Zoologisk Have i København blev flyttet til Kangerlussuaq, hvor de blev sat i land og håndfodret i en fold, inden de blev sluppet løs på den vidtstrakte tundra. Flytningen blev ledet af den danske biolog Christian Vibe og var motiveret af en bekymring hos ham og andre danske biologer. De frygtede, at moskusokserne i Østgrønland var på randen af udryddelse, og de mente, at de ved at introducere moskusokser til Vestgrønland kunne sikre artens overlevelse og samtidig frembringe en kødreserve for den stigende og stadig mere stationære befolkning af mennesker langs den grønlandske vestkyst (Flora 2021).



To billeder, som viser moskusoksen i heler.

Til venstre: Moskusoksen beskrevet som art, i generel form. Billedet er taget i en souvenir- og kunstbutik i Kangerlussuaq, Vestgrønland. Artstegningen fra en ukendt dansk bog er ikke til salg. Det er klippet ud og indrammet af butikkens indehaver: en kvinde, der har specialiseret sig i at plukke, karte og håndspinde uld fra moskusokser (qiviut) og således konvertere uld til garn, som hun sælger og bruger til at strikke med.

Til højre: To voksne moskusokser, spottet og fotograferet tæt på indlandsisen ved Kangerlussuaq. Billedet kan ses som en empirisk spejling af artstegningen. To virkelige, specifikke skæggede væsener. Turen til indlandsisen var anført af en erfaren guide fra området, som holder meget af moskusokserne. Han fortalte undervejs, at moskusokserne elsker klassisk musik, og at han har stiftet bekendtskab med særlige moskusokser, som han har navngivet Gamle Peter, Ismanden og Extra Large, der havde så store horn, at den lignede en vandbøffel. (Fotos: Astrid Oberborbeck Andersen).

Landskabet omkring Kangerlussuaq i Vestgrønland er beboet af et stort antal moskusokser. Præcis hvor mange er der ingen, der ved, selv om emnet er omdiskuteret, og mange har en interesse heri. Denne bestand af moskusokser stammer fra 27 individer, der i 1960'erne blev indfanget som kalve i Østgrønland og via Zoologisk Have i København blev flyttet til Kangerlussuaq, hvor de blev sat i land og håndfodret i en fold, inden de blev sluppet løs på den vidtstrakte tundra. Flytningen blev ledet af den danske biolog Christian Vibe og var motiveret af en bekymring hos ham og andre danske biologer. De frygtede, at moskusokserne i Østgrønland var på randen af udryddelse, og de mente, at de ved at introducere moskusokser til Vestgrønland kunne sikre artens overlevelse og samtidig frembringe en kødreserve for den stigende og stadig mere stationære befolkning af mennesker langs den grønlandske vestkyst (Flora 2021).

Moskusokserne indtog landskabet omkring Kangerlussuaq med stor appetit, og de fagfolk, der fulgte dyrenes udvikling, rapporterede efter ganske få årtier om en ekstraordinær vækst i bestanden. Dyrene blev større, kørerne blev køns-

modne tidligere, og frekvensen, hvormed kalve blev født, var hurtigere end andre steder i Arktis (Pedersen & Aastrup 2000). Selv om lokalbefolkningen, der var vant til at leve med og jage rendyr i området, først var skeptiske over for de fremmede dyr i deres land, blev moskusokserne hurtigt opfattet som mere end en kødreserve. Politikere og fangere fra området var bekymret for, om moskusokserne ville ødelægge forholdene for rendyrene og fortrænge disse fra landskabet. Det viste sig dog, at rendyrene og moskusokserne fint kunne vænne sig til hinanden. Men det tog tid, før befolkningen vænnede sig til og fik smag for moskusoksens kød. Efter at den første fangst på moskusokserne i Kangerlussuaq blev tilladt i 1988, blev der spekuleret i og udviklet planer for, hvordan en erhvervsudvikling kunne bygges op om moskusokserne: raffineret kødproduktion, uldindustri, fototurisme og troføjagt (Clausen 1994). Moskusokserne blev fantaseret om og forvaltet som nye heler, som voksende bestand og som ressource.

Landstingslov nr. 12 af 29. oktober 1999 om fangst og jagt

Ændret, ophæver, hovedlov, sammenskriver, erstatter oplysninger

Lovens anvendelsesområde.

§ 1. Loven finder anvendelse på fangst og jagt på Grønlands land- og fiskeriterritorium.

Lovens formål.

§ 2. Loven har til formål at sikre en hensigtsmæssig og biologisk forsvarlig udnyttelse af fangstressourcerne.

Stk. 2. Ved lovens administration skal der lægges vægt på ressourcernes bevarelse og reproduktion, den rationelle og sæsonmæssigt bedste udnyttelse i overensstemmelse med sædvanlig biologisk rådgivning, økonomiske og beskæftigelsesmæssige hensyn indenfor fangsterhvervet og dertil knyttede erhverv, andre erhvervmæssige interesser samt på befolkningens rekreative behov.

Stk. 3. I forbindelse med administration af fangst- og jagtforhold, skal der lægges vægt på inddragelse af fanger- og brugerviden udmøntet blandt andet via relevante hovedorganisationer samt Fangstrådet.

Stk. 4. Landsstyret kan fastsætte nærmere bestemmelser om inddragelse af fanger- og brugerviden i forbindelse med administration af fangst- og jagtforhold, jf. stk. 3.

Udsnit af den grønlandske Landstingslov nr. 12 af 29. oktober 1999 om fangst og jagt,¹ der kategoriserer alle dyr, der jages som „fangstressourcer“ eller „levende ressourcer“, som noget, der kan forvaltes, „høstes“ og indgå i en produktiv proces (se også Nadasy 2008).

Andre produkter – ud over fotografier og vildtoplevelser – kræver, at dyret nedlægges. Forskellige dele bliver til i nye sammenhænge: Kød, skind, horn, hoved bliver til kølle, uld/garn, kunsthåndværk og trofæ. Moskusoksen som hel kan afgrænses og skelnes fra dens omgivelser, som art eller dyr, som bestand, ord, navn, krop og

ressource. Hvad bliver moskusoksen til, når den deles? Hvornår holder moskusoksen op med at være moskusokse? Er moskusoksen mest en art eller mest dyr eller mest en levende ressource? Mest skægget eller mest moskus?

Moskusoksen som tilflytter i nybyggerland

Lufthavnsbyen Kangerlussuaq har siden moskusoksernes ankomst i 1960'erne gennemgået en udvikling fra at være en militærbase, der også betjente civil luftfart, til nu at være en lufthavnsby. I basetiden var alle ansatte på midlertidigt ophold. Efter selvstyrets overtagelse af Kangerlussuaq i 1992 har området gradvist fået et mere civilt præg, der blandt andet har manifesteret sig ved anlæggelsen af en kirkegård i 2013. Moskusoksen er altså kommet til Kangerlussuaq sammen med menneskelige tilflyttere, og dens tilstedeværelse har skabt grundlaget for de af områdets førstegenerationstilflyttere, der ernærer sig som udbydere af trofæjagt og kødjægere. En lille, men i bybilledet og stedets selvforståelse markant erhvervsgruppe. Moskusoksen er næsten blevet samfundsbærende, en rolle, den kun få gange tidligere har haft i de tusinder af år den er rendt på mennesker.

Dele

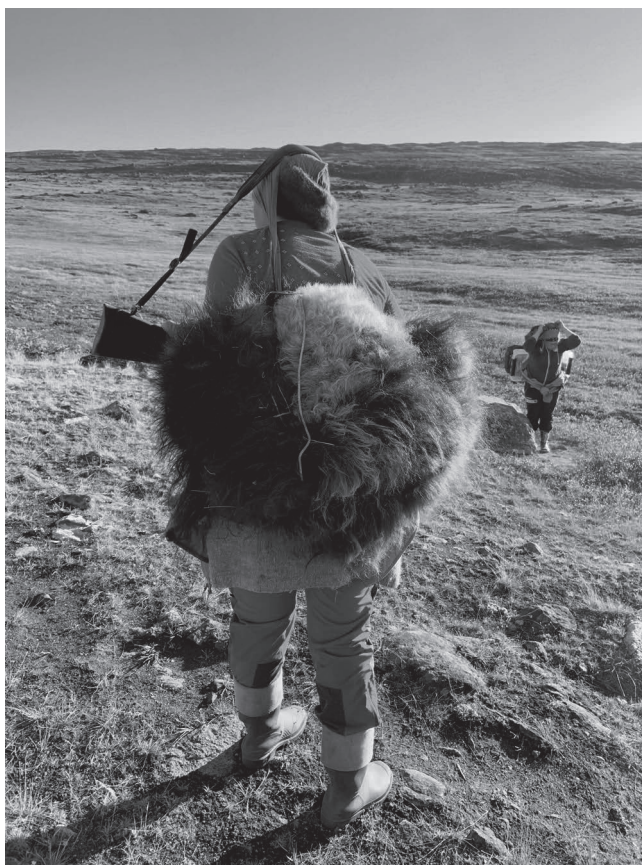
Sommerfangst



Udskåret bagparti af en ung moskusokse. Pausesten på vandreturen fra fangststed til teltlejr, nær Tatsip Ataa i august 2020. Dyret er nedlagt af en kvindelig fritidsfanger fra Nuuk. Det er første gang, hun har fanget en moskusokse (perngartaq: førstegangsfangst), hvilket skabte både glæde og stolthed. Vi fik lov at bære dele af dyret, 5 km, fra en sø til teltlejren. Siden skal kødet med hjem til Nuuk og serveres til fangerens søns konfirmation i 2021. (Foto: Astrid Oberborbeck Andersen).



Teltlejr under sommerfangst, nær Kangerlussuaq, august 2020. Tørret kød fra moskusokse, i stykker og pakket ned til hjemrejsen og til opbevaring. I baggrunden ses et tørrestativ, hvor ribbensstykker af moskusokse og rensdyr hænger til tørre. Mellem poserne på stenen ligger nogle stykker røget moskusoksekød. Vi (to feltarbejdere, en tolk og en veninde, der ledsager) bliver tilbudt at smage. Lækkert! Sommerfangsten er anledning til, at flere generationer i en familie samles i en teltlejr, tilbringer tid sammen og går på jagt efter rensdyr og moskusokser. Familierne er sammen, børn lærer at gå på fangst, der fanges kød til at fylde fryserne, der fortælles historier, og alle samler kræfter til den lange vinter. For mange er rensdyrene stadig de mest værdsatte – som fangstdyr og som spise, men moskusokserne er blevet optaget i og socialt tilpasset til det tidligere rensdyrlandskab. (Foto: Astrid Oberborbeck Andersen).



Førstefangeren med skindet fra den nyligt fangede moskusokse på ryggen. Teltlejren er pakket sammen, og fangstbytte og grej bæres ned til joller inden afgang. Nogle fra lejren skal til Nuuk (12 timers sejlads med jolle), andre skal til Kangaamiut og Maniitsoq, der ligger tættere på. Tatsip Ataa, august 2020. (Foto: Astrid Oberborbeck Andersen).

Qiviut



Dele af moskusokser, spredt på tværs af tid og sted.

Til venstre: Skind fra moskusokse spændt op på en tromle i uldværkstedet. De lange dækhår er ved at blive klippet af, så den værdifulde underuld (qiviut) kan blive plukket, sorteret, pakket og sendt til Europa, hvor det skal spindes til garn, der sendes tilbage til Grønland og til et par andre steder i verden. Dyret er skudt af en erhvervsfanger under vinterjagten i februar 2020. Kødet er parteret, adskilt fra skind og uld og cirkulerer i netværk.

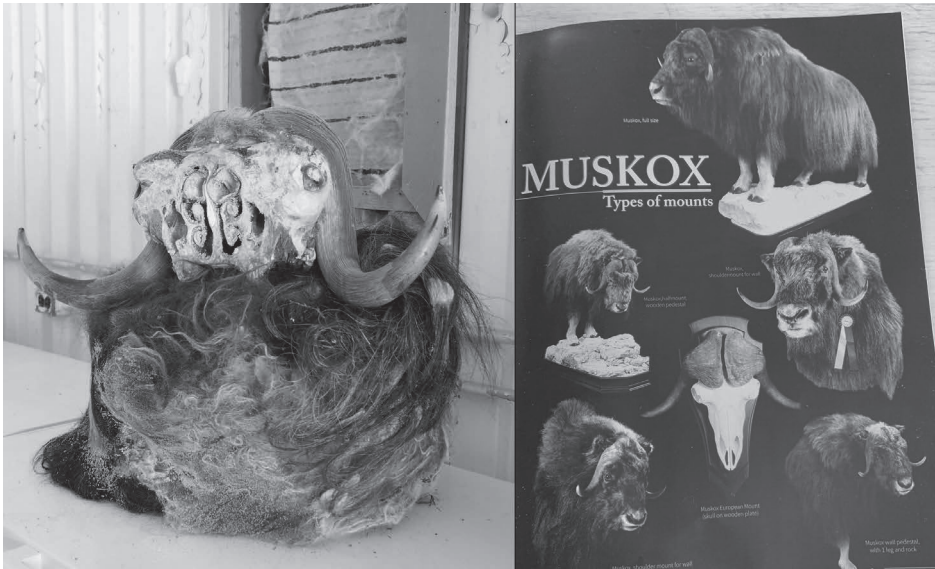
Til højre: håndfarvet moskusoksegarn på garnvinde. Om lidt bliver garnet til et nøgle. Til salg i souvenir- og kunstbutik i Kangerlussuaq. (Fotos: Astrid Oberborbeck Andersen).



[Billedtekst] Rester. En stak barberede moskusokseskind. De ligger stablet op på hinanden med indersiden opad, efter at den værdifulde underuld (qiviut) er plukket af. Frosten har

endnu ikke gjort dem hårde, og små hvidsiskener samles på skindene og næres ved at nippe spækrester. Skindene indgår her i et andet, midlertidigt hele. Skindene smides ikke væk, men opbevares, mens der spekuleres i, om det mon kan betale sig at få skindet bearbejdet til læder. (Foto: Astrid Oberborbeck Andersen).

Trofæ



Til venstre: Skind og del af kranium fra moskusokse, frosset og klar til at blive sendt til konservator i USA eller Europa, hvor den skal blive til „full mount“ - en hel udstoppet moskusokse (øverst til højre). Dyret er fanget af en trofæjæger. Trofæjægere kommer udefra, oftest udlandet, har betalt for at skyde dyret og få et trofæ med sig hjem. I Kangerlussuaq er det blevet et godt supplement til subsistens- og kommerciel kødjagt at blive uddannet trofæjagtguide og oprette egen virksomhed som trofæjagtarrangører (outfitters). Moskusokserne i Kangerlussuaq har tiltrukket flere familier, der har bosat sig i byen og nu lever af at organisere trofæjagt ved siden af fangst efter kød og skind. Outfittere organiserer hele jagtopplevelsen for tilreisende trofæjægere og sørger for, at trofæet efter jagten kommer godt afsted.

Til højre: Taksidermisk produktkatalog fra dansk konservator. Fotograferet i en jagthytte nær Kangerlussuaq, hvor både trofæjægere og erhvervsfangere (og antropologer) overnatter, når de går på jagt efter moskusokser, rensdyr, harer eller ryper. Billedet viser de forskellige typer monteringer, man kan få lavet af en nedlagt moskusokse.

Trofæjagten udgør en vigtig del af erhvervsudviklingen omkring moskusokserne. Men den strider på flere måder med den traditionelle fangst (Odgaard 2019). Trofæjægere kommer fra hele verden og er dermed forskellige, men oftest søger de til Arktis for en ekstrem jagt- og naturoplevelse. For en fanger opvokset med at nedlægge dyr for deres kød og skind kan det synes bizart at rejse til den anden ende af verden for at nedlægge dyr for i deres øjne ubrugelige dele.

Nogle troføjagtudbydere fremhæver, at moskusokserne i Kangerlussuaq er invasive arter og spekulerer i, at dette giver en frihed til at forme og benytte bestanden på måder, der fremmer økonomisk udbytte frem for traditionel fangst. Argumentet lyder, at den økonomiske værdi, der kommer ud af et trofædyr, er langt højere – for de involverede mennesker og for statskassen – end værdien i et dyr, der nedlægges for sit kød og skind. Et spørgsmål, der hænger i luften er, hvilken „art“ der er den mest invasive i dette landskab: moskusoksen eller trofæjægeren?

En moskusokse krydser sit spor

Den vinter, som du nok husker af andre grunde end dem, der er i fokus her, begyndte moskusoksen pludselig at dukke op over det hele.

I form og ude af form, på plads og uden for sin plads, i flokke og uden flokke.

Moskusokse. Du stille og stædige drøvtygger. Har levet igennem tider, transcenderet -cæner. Vandret igennem vintre, drøvtygget kontinenter.

På ventede steder såsom i bøger, artikler, videoer, zoologiske haver, seminarer og tanker. Og på overraskende steder såsom i drømme og i en parade med arktiske dyr på en Facebook-mur, udpeget af en veninde og nu vasket væk af murens tidevand. Moskusoksen, i sin essens, er her stadig. Vandrør, fouragerer, drøvtygger, stædig.

Død på den frosne jord foran slagteriet; fodrer menneskemunde og -maver, arbejdskraft, spinderokke og pengepunge.

Moskusokse nær og fjern, i mange dele og andre heler.

Skindet fra en stor tyr på gulvet i min hems; garvet, handlet, fragtet. Perfekt til dagdrømmeri.

Den dyrebare, bløde qiviut omfavner min hals i en halsedisse og mit hoved i en hue. Giver varme vinteren igennem.

Kødet giver smag og styrke. Bov, kølle, mørbrad, tunge, hals ... spegepølse. Saftig, langsomt stegt kølle. Bøf i burger.

Moskusokse i det antropocæne, med DNA-variation i frit fald. Vil du også dukke op næste vinter, og drøvtygge i fremtidige -cæner?

Andre heler: moskusoksen som sammensatte dele

Moskusokser fra hele levende dyr, til dele, der indgår i andre heler. Moskusoksen bliver kontinuerligt til, delvist og i sammenhæng, indgår i nye og andre heler. Relationelt. Situationelt. Delene er midlertidige. Ligesom de forskellige heler, som delene indgår i. Transformativt. Processuelt. Forskelligartede dele samles,

fastgøres og færdiggøres til nye helheder og indgår i en større sammenhæng. Andre heler. Moskusokserne samler. De bryder med kategorier og samler socialt liv: fangst, troføjagt, uldproduktion, turisme. Hver gang en moskusokse nedlægges og parteres, bliver den til på ny – materielt og semiotisk. De parteres, fordeles, forbinder mennesker og sfærer. Delvist overlappende dele af moskusokser forbindes med andre, og den hele moskusokse søges begrebet og begrebsliggjort, med taksonomi og lovgivning. Samtidig destabiliserer forskellige menneskelige og teknologiske praksisser den hele moskusokse. At se denne mangfoldige moskusokse, og hvordan den multiplicerer, muliggør en anden forståelse (og forvaltning); ikke som afgrænset, selvoprettende bestand, men som relationelle og bevægelige væsener.

Tak

Montagen bygger på etnografiske feltarbejder foretaget i Kangerlussuaq i Vestgrønland siden december 2019 som del af forskningsprojektet Muskox Pathways. Resources and Ecologies in Greenland (<https://projects.au.dk/muskoxpathways/>). Tak til vores kolleger på projektet: Janne Flora, Kirsten Hastrup, Anne Birgitte Gotfredsen. Og til alle, der har givet plads og midler til denne forskning: mennesker og moskusokser i Kangerlussuaq og Nuuk og Danmarks Frie Forskningsfond (FKK).

Note

1. Se <http://lovgivning.gl/da-DK/Lov?rid={1A6BE69B-3B89-4173-BAC1-1C61736FF93C}>.

Litteratur

- Braun, Ingmar M.
2016 The Musk Ox (*Ovibos moschatus*) in the European Upper Palaeolithic Portable Art. In: J.J. Cleyet-Merle, J.-M. Geneste & E. Man-Estier (eds): *L'art au quotidien. Objets ornés du Paléolithique supérieur. Actes du colloque international, Les Eyzies-de-Tayac*. Pp. 285-99. PALEO, numéro spécial.
- Clausen, Bjarne
1994 Udflytning af moskusokser. Et led i en langsigtet erhvervsudvikling i Vestgrønland. *Tidsskriftet Grønland* 1:85-94.
- Flora, Janne
2021 *Movements at the Edge. Human-Muskox Entanglements in Northeast Greenland*. Under review.

- Hansen, Charles, Christina Hvilsom, Niels Schmidt, Peter Aastrup, Peter Van Coeverden de Groot, Hans Siegismund & Rasmus Heller
 2018 The Muskox Lost a Substantial Part of its Genetic Diversity on its Long Road to Greenland. *Current Biology* 28:4022-28. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2018.10.054>.
- Lent, Peter C.
 1999 Muskoxen and Their Hunters. A History. Norman: University of Oklahoma Press.
- Nadasdy, Paul
 2008 Wildlife as Renewable Resource. Competing Conceptions of Wildlife, Time, and Management in the Yukon. In: E.E. Ferry & M.E. Limbert (eds): *Timely Assets. The Politics of Resources and Their Temporalities*. Pp. 75-106. Santa Fe, NM: University of New Mexico Press.
- Odgaard, Ulla
 2019 Rensdyrjagt og etik i Vestgrønland. Et spørgsmål om balance. *Tidsskriftet Grønland* 67(1):2-18.
- Pedersen. C.B. & Peter Aastrup
 2000 Muskoxen in Angujaartorfiup Nunaa, West Greenland. Monitoring, Spatial Distribution, Population Growth, and Sustainable Harvest. *Arctic* 53(1):18-26. <https://doi.org/10.14430/arctic830>.